

OSAAMISEN KEHITTÄMINEN ON TIETOISTA TOIMINTAA

Sirpa Polo tarkastelee tutkimuksessaan ”Minästäkö kaikki riippuu?” ammatillisten aikuisopettajien valmiuksia kehittää omaa osaamistaan siten, että he pystyvät selviytymään jatkuvasti muuttuvassa työelämässä. Tutkimus kohdistuu globalisaatioraportin peräänkuuluttamaan muutosvalmiuteen. Polon lähestymistapa on fenomenologinen ja ihmiskäsitys humanistinen. Ihminen on sen mukaan perustaltaan aktiivinen toimija.

SIRPA POLO

Osaamisen kehittäminen on työelämän keskeisimpiä teemoja. Maaliskuussa 2000 Lissabonissa kokoontunut Eurooppa-neuvosto asetti strategiseksi tavoitteeksi luoda EU:sta maailman kilpailukykyisimmän ja dynaamisimman osaamisalueen. Euroopan unionin komissio laati kokonaisvaltaisen strategian helpottamaan osaamisyhteiskuntaan siirtymistä. Eurooppa-neuvoston tavoitteeseen pääsemiseksi kehitetään koulutuspolitiikkaa, joka nojaa elinikäisen oppimisen periaatteeseen.

Yksi tärkeistä tavoitteista on henkilökohtainen kehitys ja sosiaalisen osallisuuden edistäminen. Eurooppalaiseen strategiassa korostetaan oppijan roolia, yhtäläisiä opiskelumahdollisuuksia sekä laadukkaita ja tarkoituksenmukaisia oppimistilanteita.

Suomessa valtioneuvoston kanslia julkaisi marraskuun alussa globalisaatioraportin ”Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi” -selvityksen. Pääministeri Matti Vanhasen aloitteesta käynnistetyssä Suomi maailmantaloudessa -selvityksessä vaaditaan, että Suomen tulee pystyä parantamaan edelleen osaamistaan ja ennen kaikkea uudistumaan. Selvityksen mukaan siihen tarvitaan muutosvalmiutta kaikilta suomalaisilta.

Ihminen muuttaa jatkuvasti ympäristöään. Teknologisten innovaatioiden lisäksi ihmisestä täytyy saada enemmän irti. Ammatillisen osaamisen kehittämisen kannalta tämä merkitsee sitä, että ihmisten on pätevoidyttävä hallitsemaan jatkuvasti uusia tekniikan sovellutuksia ja keksittävä markkinoita kiinnostavia tarpeita, jotka inhimillisen elämisen kannalta saattavat olla vähemmän merkityksellisiä.

Inhimillisen pääoman kehittämistä varten yhteiskunta tarjoaa lisääntyviä koulutuspalveluja. Huoli hyvinvointiyhteiskunnan säilyttämisestä ja lisääntyneet opiskelumahdollisuudet lisäävät ihmisen motivaatiota osallistua koulutukseen. Mutta mitä osaamisen kehittäminen merkitsee aikuiselle työntekijälle ja miten yhden suomalaisen osallistuminen koulutukseen luo yhteiskunnallista hyvinvointia?

Sirpa Polo

INHIMILLINEN LUONTO

Hippokrateen koulun kreikkalaiset lääketieteilijät keksivät, että ihmisellä on ”luonto”. Georg von Wrightin mukaan tämä idea on käynyt niin itsestään selväksi, että me emme enää mieli tätä nerokasta ajatusta, johon se perustuu. 400-luvulla eläneet viisauden opettajat omaksuivat tämän idean ja siitä ideasta kehittyi heidän humanisminsa. Tämän myöhempien aikojen humanismin kulmakiveksi muodostuneen idean mukaan ”Ihmisellä on hänelle ihmisenä ominainen ”luonto” ja hänen loukkaamaton oikeutensa ja syvin määränsä on yrittää elämässään toteuttaa sitä niin kokonaisesti ja täysin kuin mahdollista.” Sofistit, arvostamalla sivistystä, kulttuuria ja henkistä kuria, pystyttivät humanismin toisen kulmakiven, sivistyksen kunnioittamisen ja siihen pyrkimisen elämänmuotona.

Länsimaisen kasvatuksen idea ja ihanne perustuu muinaisten kreikkalaisten kulttuuriin. Sen ihanteena on ollut ihmisten kasvatusta ja kehittäminen paremmiksi. Siinä, missä idän suurten kulttuurien pedagogisten järjestelmien tarkoituksena oli olemassa olevien uskonnollisten, poliittisten ja yhteiskunnallisten laitosten säilyttäminen, kreikkalaisten päämääränä oli kehittää ihmistä ihmisenä.

Kreikkalaiset keksivät ihmisen. Tämä tarkoittaa niiden yleisten psykologisten sääntöjen löytämistä, jotka selittävät ihmisolentoja yleensä. Se ei tarkoita sitä, että he olisivat korostaneet yksityyppisen ihmisen ehdotonta yksilöllisyyttä. Kreikkalaisten ihanneihminen on olemukseltaan sosiaalinen eli poliittinen olento. Hänen oma luontonsa määrää hänet palvelemaan sitä ihmisyyhteisöä, johon hän kuuluu.

Nykypäivän eurooppalaista ihmistä yhdistää muinaisiin kreikkalaisiin meidän arvomme ja erityisesti omaksumamme kasvatusihanne. Kasvatuserinteen syvät juuret auttavat meitä löytämään oikean paikkamme olemaisuudessa. Pystymekö me nykypäivän kiihtyvän kilpailun ja yksilöä kohtaan kasvavien vaatimusten ilmapiirissä näkemään inhimillisen luonnon ymmärtämisessä välttämätöntä johtolankaa.

von Wright varottaa meitä siitä, että ihminen tahtoo ajatuksellaan tunkeutua kaikkeen ja järjestää elämänsä ainoana mittapuuna järjen sana siitä, mikä on meille oikein tai väärin, hyödyllistä tai vahingollista. Mitä syvemmälle ajatus tunkeutuu, sitä vaikeammaksi tulee elämä ja sitä uhkaavammaksi katastrofi.

Nykypäivän ihminen kehittää teknologiaa, muuttaa omalla toiminnallaan ympäristöään ja uskoo mahdollisuuksiinsa. Millä tavalla me voimme muuttaa ja kehittää inhimillistä pääomaa, osaamista, yhtä nopeasti ja uudistavasti kuin me kehittämme teknologiaa? Entä, millaisia edellytyksiä ihmisluonto asettaa osaamisen kehittämiselle?

MUUTOSVALMIUS JOKAISessa IHMISSÄ OLEVA POTENTIALI

Tarkastelen tutkimuksessani ammatillisten aikuisopettajien valmiuksia kehittää omaa osaamistaan siten, että he pystyvät selviytymään jatkuvasti muuttuvassa työelämässä. Tutkimus kohdistuu globalisaatioreportin peräänkuulluttamaan muutosvalmiuteen.

Perustan tutkimukseni humanistiselle ihmiskä-

sitykselle. Ihminen on aktiivinen toimija. Toiminnassa on keskeistä ihmisen ja kreikkalaiseen perinteeseen nojaavan sivistyksen kunnioittaminen. Ihmisessä on kasvun mahdollisuus ja hänen velvollisuutensa on pyrkiä kehittymään kohti sitä ihannetta, jonka meidän sivistyskäsitteemme meille antaa. Ihminen on yksilöllinen, oman kehityksensä täyteen mittaan pyrkivä. Samaan aikaan hän on yhteisöllinen olento, jonka kehittyminen on sekä suhteessa ympäristöönsä että ympäristöstä riippuvainen. Koska jokaisella ihmisellä on nämä samat tarpeet ja vaatimukset, heillä tulee olla myös yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet voida toteutua omana itsenään. Tässä samanaikaisesti kahtena olemisessa on osaamisen kehittämisen kannalta katsottuna suuri sekä yksilöllinen että yhteisöllinen haaste.

Humanistisen psykologian ihmiskäsityksen mukaan ihminen nähdään avoimena järjestelmänä. Hänen toimintansa on itseohjauksellista, ainutkertaista ja jatkuvasti muuttuvaa. (vrt. Zimmerman 2000.) Ihminen on etsivä, tutkiva, vaihtoehtoja punnitseva ja muutoksiin ja yllätyksiin valmis. Häntä voidaan parhaiten ymmärtää hänen omista ainutkertaisista olemassaolonsa ehdoista käsin. Häntä kuvaavat muiden muassa seuraavat teemat: itseys, itsensä toteuttaminen, luovuus, rakkaus, arvot, merkityksen ongelma, yksilöllisyys, sisäisyys, henkinen kasvu, muutos, persoonallinen eheys, vastuu, psyykkis-henkinen hyvinvointi ja arkikokemuksen yli menevä taju.

OSAAMISEN KEHITTÄMINEN YKSILÖN KOKEMANA MERKITYKSENÄ

Tarkastelen tutkimuksessani opettajan mielen sisäisiä oppimisprosesseja hänen omasta näkökulmastaan käsin. Fenomenologinen lähestymistapa tarjoaa tutkimukseen metodologisia keinoja. Fenomenologit keskittyvät tutkimuksessa sosiaalisen elämän subjektiiviseen aspektiin, joka on yksilön tietoisuuden sisäinen tekijä. Se kysyy tutkittavana olevan ilmiön perusluonnetta yksilön kokemana merkityksenä. Fenomenologisesta perspektiivistä käsin kysyn opettajan kokemusta hänen omasta toiminnastaan oppijana. Olen kiinnostunut siitä, millaisen merkityksen hän antaa omalle kokemukselleen. Tarkastelen opettajan oppimisen taitojen perusluonnetta eli sitä, mikä tekee oppimisesta sitä, mitä se kyseessä olevalle

oppijalle on ja mitä ilman se ei voisi olla sitä, mitä se on.

Perustan ajatteluni oletukselle, jonka mukaan todellisuus on holistinen ja moninaisesti rakentunut. Tutkija ja tutkimuksen kohde ovat erottamattomasti vuorovaikutuksessa keskenään. Tämän niin sanotun naturalistisen paradigman mukaan tutkimuksessa ei pyritä yleistettävyyteen. Tutkimuksessa mahdollisia ovat ainoastaan aika- ja kontekstisidonnaiset työhypoteesit. Tutkimus on subjektiivista ja arvosidonnaista. Kun tarkastellaan yksilön valmiuksia kehittää omaa osaamistaan, tutkimuksen kannalta kaikki siihen liittyvät entiteetit muotoutuvat samanaikaisesti ja ne ovat vuorovaikutuksessa toinen toisiinsa siten, että on mahdotonta erottaa syitä ja seurauksia.

Tutkimuksen peruskysymys on, millaisia merkityksiä opettajat antavat kokemuksille, millä tavoin he aistivat omaa oppimiseen liittyvää toimintaansa ja miten he muuntavat kokemuksen tietoisuudekseen sekä yksilöllisesti että kollektiivisesti jaettuina merkityksinä. Toisin sanoen, millaisia uskomuksia heillä on omasta kehittymisestäään, millaisia attribuutiotulkintoja he tekevät ja millaisia mahdollisuuksia he näkevät itsellään tulevaisuuden suhteen ja miten opettajat ymmärtävät vuorovaikutuksen merkityksen. Ihmisten kokemuksille antamien merkitysten ja niiden tietoisuudeksi muuntamisen tutkiminen vaatii metodologisesti huolellisesti ja läpikotaisin haalittua ja kuvattua tietoa siitä, miten opettajat kokivat itsensä. Tutkimuksen tavoitteena on auttaa opettajaa kiinnittämään huomiota omaan toimintaansa oppijana, jotta hän voi uudistaa omaa ajatteluaan ja toimintaansa. (Ruohotie 2000.)

Opettajan minän rakenteiden ja prosessien tarkasteleminen on merkinnyt sitä, että samaan aikaan tarkastellaan sekä ihmisen mielen sisäisiä tiloja että niiden suhdetta ulkoiseen. Pattonin (2002) mukaan ihmisten kannalta ei ole olemassa mitään erityistä objektiivista todellisuutta. On olemassa vain se, mitä ihmiset tietävät, ja mitä heidän kokemuksensa ovat ja mitä ne merkitsevät. Subjektiivisen kokemuksen katsotaan yhdistävän objektiivisen asian ja siitä tulee näin henkilökohtaista todellisuutta. Inhimillisen kokemuksen perusolemus on merkityksen luominen. Husserl (1967) korosti omassa ajattelussaan fenomenologisen tutkimuksen luonteesta, että ihminen tietää vain sen, mitä hän on kokenut kuuntelemalla niitä havaintoja ja merkityksiä, jotka herättävät meidän tietoisuutemme. Alun perin meidän

kaikki ymmärryksemme tulevat aistien ilmiön havaitsemisesta saamasta kokemuksesta, mutta että tuo kokemus täytyy kuvata, selittää ja tulkita tulkakseen osaksi meidän tietoista tietoisuuttamme. Tätä olen tehnyt tutkimuksessani.

Tutkijana olen pyrkinyt kohdistamaan tutkimuksen kysymykseen siitä, kuinka me yhdistämme ilmiön, jonka me koemme tavalla, joka vaikuttaa järkevältä ja niin tehdesämme kehittää maailmankuvaamme. Toisin sanoen tavalla, joka vaikuttaa uudistavasti meidän ajatteluumme, ymmärrykseemme ja toimintaamme. Tutkimalla subjektin, kokijan perspektiivejä heidän omaan maailmaansa, olen pyrkinyt tekemään näkymättömän näkyväksi kuvaamalla sitä tavalla, jolla ilmiön perusolemus herää uudelleen ja osoittaa meille eletyn laadun ja kokemuksen merkityksen syvällisellä tavalla tuomalla esille opettajien omalla äänellä kerrottua kuvausta.

MINÄ AKTIIVISENA TOIMIJANA

Oppiminen on aktiivista sosiaalista toimintaa. Se on samanaikaisesti oppivan minän sisäistä aktiiviteettiä ja omien käsitysten suhteuttamista ulkoiseen toimintaympäristöön. (Rauste-von Wright & von Wright 1998.) Osaamisen kehittäminen on yksilön vastuulla silloinkin, kun opetus tapahtuu ryhmässä. Rajaan tarkasteluni niihin kysymyksiin, jotka auttavat yksilöä kehittymään ja prosesseihin, joiden kautta me opimme, kehitämme ja muutamme. Tarkastelen konatiivisen eli yksilön päämäärätietoisien toiminnan alueen psykologisia käsitteitä motivaatiota ja tahtoa sekä tietoaikeneksen käsittelyn kognitiivisen tason prosesseja. (Snow, Corno & Jackson 1996.) Tarkastelukulmana on minän näkökulma yksilön vapaan tahdon alueella. Toisin sanoen olen kiinnostunut niistä kysymyksistä, joihin ihminen itse omalla toiminnallaan, ajattelullaan ja valinnoillaan vaikuttaa. Tämä ei poissulje sitä tosiasiaa, että ihminen on sosiaalinen olento ja että inhimillisen osaamisen kehittäminen on sosiaalista toimintaa. Yksilö ja kollektiivinen ovat läsnä samanaikaisesti. Niitä ei voida erottaa toisistaan, mutta ne muodostavat ilmiön tarkastelemista varten kaksi erilaista näkökulmaa. (Berger & Luckmann, 1994.)

Minän tarkastelemiseen liittyy ongelma. Augustinus, jonka ajatellaan esittäneen ensimmäisenä filosofiassa niin sanotun antropologisen kysymyksen, nosti esille ihmisluonnon ratkaisevammattoman ongelman erottamalla kysymykset

”kuka minä olen” ja ”mikä minä olen” Augustinus esitti *quaestio mihi factus sum*, ”olen tullut itselleni arvoitukseksi”. Ihmisluonnon ongelmaan ei näytä olevan vastausta yksilöllisessä, psykologisessa eikä sen yleisessä, filosofisessa merkityksessä. Arend sanoo (2002, 18), että on erittäin epätodennäköistä, että me, jotka pystymme tietämään, selvittämään ja määrittelemään kaikkien meitä ympäröivien olioiden, myös niiden joita itse emme ole, luonnolliset olemukset, pystyisimme koskaan tekemään samaa itsellemme.

Voidakseni etäännyttää itseäni tarkastelun kohteesta, olen ankkuroinut ajatteluni konkreettiseen orgaaniseen ilmiöön. Työtä tehdessäni olen pyrkinyt säilyttämään kokonaisvaltaisen tarkastelunäkökulman pitämällä tausta-ajatuksena analogiaa latva-artistokasta. Olen pyrkinyt välttämään sellaista reduktiomismia, joka irrottaa yhteyden organismin ytimeistä ymmärtäen samalla, että todellisuus on toisenlainen. Mutta mitä tekemistä latva-artistokalla on oppivan minän tarkastelemisessa?

Latva-artistokka on rakenteeltaan avoin järjestelmä. Siinä jokainen lehti on kiinteästi yhteydessä ytimeen ja samalla itsenäinen kokonaisuus. Latva-artistokan ydin on systeemin sisällä. Se pysyy muuttumattomana silloinkin, kun siitä irrotetaan yksi tai useampi lehdykkä. Irrotettu lehdykkä puolestaan sisältää irrotettunakin samoja elementtejä mitä on ytimessä. Artistokan ydin pysyy muuttumattomana ja mitä ulommas ytimeistä tullaan, sitä helpommin muuttuvia lehdykät ovat. Samalla tavalla minän ydin on pysyvä, sen kehityminen edellyttää jatkuvuutta ja sillä on taipumus pysyä samana kaikissa tilanteissa. Minä ytimeistä kaukana olevat osat ovat jatkuvasti muuttuvia jopa niin, että ne hakeutuvat muutokseen. Ydin ja ytimeistä etäällä olevat osat toimivat siis toisiinsa nähden päinvastaisella tavalla. Tämä kokonaisuuden moninaisuus ja yhtä aikaa pysyvä ja muuttuva ominaisuus ja ytimen vaikea tavoitettavuus tekevät minästä hankalasti lähestyttävän. Pysyvän ja varman tiedon saaminen on mahdotonta, koska yhdessä hetkessä tosi oleva on seuraavassa hetkessä joutain muuta.

MITEN AIKUISTEN TYÖNTEKIJÖIDEN KOULUTUSTA TULEE KEHITTÄÄ?

Suomi maailmantaloudessa –selvityksessä vedotaan meidän jokaisen muutosvalmiuteen. Tämä

asettaa haasteita koulutukselle ja opetukselle ja vaatimuksia yksilön oppimiselle.

Olen työssäni tarkastellut yksilön valmiuksia kehittää omaa osaamistaan. Tutkimuksen mukaan empiirisen tarkastelun kohteena olleet ammatilliset aikuisopettajat olivat erittäin kiinnostuneita kehittämään omaa osaamistaan ja innostuneita muutoksesta. Osaamisen kehittämistä heikensivät oppimisstrategioiden heikko soveltaminen ja tiedostaminen. Koulutuksen yhteydessä tuleekin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota oppijan metatason taitojen kehittämiseen antamalla tilaa minätason prosessien kehittymiselle. Työyhteisön kehittämistoimet pitää yhdistää työntekijöiden osaamisen kehittämiseen siten, että organisaation ja yksilön kehittämisen tavoitteet ovat yhteneväiset. Murroksenomaisessa työelämän muutoksessa tarvitaan uudistumista, joka vastaa ihmisen muuttaman toimintaympäristön luonnetta ja uudistaa yksilön sisäisiä ajattelun rakenteita samalla kun organisaation rakenteita muutetaan.

Fenomenologisen näkemyksen mukaan ihmisen tietää vain sen, mitä on kokenut kuuntelemalla niitä itsensä ulkopuolelta aistittavissa olevia havaintoja ja merkityksiä, jotka herättävät hänen tietoisensa tietoisuutensa. Ihmisen ymmärrys kehittyi henkilökohtaisesta kokemuksesta, jossa poliittisissa määritelmässä esitetty vaatimus osaamisen kehittämisestä saa tulkintansa yksilön merkitysperspektiivien mukaisessa järjestyksessä. Koska maailma muuttuu yksilön ympärillä, koulutuksen täytyy paitsi mahdollistaa yksilön ymmärtäminen hänen henkilökohtaisten merkitysperspektiivinsä pohjalta että muuttaa, kehittää ja uudistaa olemassa olevia merkitysperspektiivejä. Vasta tämän jälkeen yksilö on kykenevä havaitsemaan ja ymmärtämään itseään ja ympäröivää maailmaa uudella tavalla.

Yhteistoiminnallinen oppiminen tarjoaa sekä yksilölle että yhteisölle mahdollisuuksia uudistaa osaamista. Uudistamisen edellytyksenä on ajattelun ja ymmärtämisen tiedostaminen ja uusi merkitysperspektiivien luominen. (Mezirow 1991.)

Työn kuluessa mieleeni on piirtynyt kuva. Siinä on kahdeksan miestä jänismetsällä. Kuvassa minä olen samaan aikaan jokainen näistä kahdeksasta miehestä, jotka etenevät tasaisesti kohti keskustaa kartoittamalla samalla laajan maaston. He liikkuvat hitaasti ja jatkuvasti valppaina kohti ydintä, jonka tunnistan toimivaksi minäksi, aktiiviseksi ihmiseksi, joka haluaa vastata työelämän

jatkuvasti muuttuviin haasteisiin. Kuvassa toimiva minä vuoroin valppaana ja avoimena odottaa kohtaamista metsästäjän kanssa ja vuoroin värjöttää hytisevänä pysyäkseen piilossa valkoisessa lumessa huomaamattomissa kuin jänis, joka jo tuntee ytimissään aikansa koittaneen.

Edellä esittämäni metafora viittaa tutkittavan ilmiön laaja-alaisuuteen, monikerroksisuuteen ja prosessinomaisuuteen, joka on tarkastelulle luonteenomaista. Metafora viittaa myös tutkittavan ilmiön persoonalliseen luonteeseen. Jokaisessa yksilössä on hänelle ominaiset valmiudet oman osaamisen ja ajattelun kehittämiseen. Niiden tarkasteleminen tieteellisiä tutkimusmenetelmiä käyttämällä on haasteellista mutta se on mahdollista. Yksilöllisten kehittymisvalmiuksien tarkasteleminen edellyttää Tournierin (1983) ajatteluun viitaten objektiivisen tarkastelun rinnalle persoonallista suhtautumista. Tournier viittaa Buberiin (1999), joka tarkastelee ihmisen suhdetta muihin ihmisiin ja maailmaan ilmaistemalla erilaisia suhteita sanaparilla: ”minä – se” ja ”minä – sinä”. Lähestymistapa tarjoaa uudenlaisen ulottuvuuden tarkastella osaamisen jatkuvaa kehittämistä kokonaisvaltaisesti pelkän suorittamisen sijaan. Näkökulma on kiintoisa. Haluan tutkimuksellani osallistua ammatillisen osaamisen kehittämisestä käytyyn keskusteluun Rakel Liehun ajatuksen innoittamana: ”Valmiina luomaan vaikka virran että jano syytyisi”.

LÄHTEET

- Arendt H. (2002). *Vita Activa*. Vastapaino.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1994). *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen*. Gaudeamus.
- Brunila, A. & Vihriälä, V. (2004). *Osaava, avautuva ja uudistuva Suomi*. Suomi maailmantaloudessa – selvityksen loppuraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 19/2004. Edita.
- Buber, M. (1999). *Minä ja sinä*. WSOY.
- Komission tiedonanto, Eurooppalaisen elinikäisen oppimisen alueen toteuttaminen. [KOM(2001)678]. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/fi/cha/c11054.htm>.
- Husserl, E. (1967). The Thesis of the Natural Standpoint and Its suspension. J.J. Kockelmans. (toim.) *Phenomenology*. Garden City, NY: Doubleday, 68–79.
- Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research & Evaluation Methods*. 3 edition. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Polo, S. (2004). *Minästäkö kaikki riippuu? Ammatillisen aikuisopettajan valmiudet selviytyä muuttuvassa toimintaympäristössä*. Acta Universitatis Tamperensis 1043.
- Rauste-von Wright, M. & von Wright, J. (1998). *Oppiminen ja koulutus*. WSOY.
- Ruohotie, P. (2000). *Oppiminen ja ammatillinen kasvu*. WSOY.
- Snow, R. E., Corno, L. & Jackson, D. (1996). Individual differences in affective and conative functions. Teoksessa D. C. Berliner & R. C. Calfee, (toim.), *Handbook of Educational Psychology*. New York: Simon & Schuster Macmillan, 243–310.
- Tournier, P. (1983). *Naisen tehtävä*. Kirjapaja.
- von Wright, G. H. (1989). *Ajatus ja julistus*. WSOY.
- Zimmerman, B. J. (2000). Attaining Self-Regulation. A Social Cognitive Perspective. Teoksessa M. Boekaerts, P. R. Pintrich & M. Zeidner (toim.), *Handbook of Self-Regulation*. San Diego: Academic Press, 13–39.

KM Sirpa Polon ammatikasvatuksen alaan kuuluva väitöskirja ”Minästäkö kaikki riippuu? Ammatillisen aikuisopettajan valmiudet selviytyä muuttuvassa toimintaympäristössä” tarkastettiin 3.12.2004 Tampereen yliopiston ammatikasvatuksen tutkimus- ja koulutuskeskuksessa. Vastaväittäjänä on professori Päivi Atjonen Joensuun yliopistosta.